

BANK TIZIMIDA AUDIT TIZIMINI RAQAMLASHTIRISH MUAMMOLARI

Ziyodullayev Ma'rufjon Asatullo o'g'li

*"O'zmilliybank" AJ Ichki nazorat deportamenti bo'lim
boshlig'i*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O'zbekiston bank tizimida audit faoliyatini raqamlashtirish jarayonida yuzaga kelayotgan asosiy muammolar, ularning sabab va oqibatlari, hamda yechim yo'llari yoritiladi. Xususan, avtomatlashtirilgan audit vositalarining joriy etilishi, inson omilini minimallashtirish, ma'lumotlar xavfsizligi, huquqiy asoslar va kadrlar yetishmovchiligi singari dolzarb masalalar tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *raqamli audit, bank tizimi, avtomatlashtirish, ma'lumotlar xavfsizligi, auditorlik monitoringi, IT-infratuzilma.*

KIRISH

Bank tizimi — mamlakat iqtisodiyotining qon aylanish tizimi bo'lib, undagi har bir moliyaviy oqim aniqlik va ishonchlilik asosida nazorat qilinishi zarur. Shu bois banklar faoliyati doimiy ravishda ichki va tashqi audit tekshiruvlari ostida bo'ladi. Ammo bugungi tezkor raqamli muhitda an'anaviy audit yondashuvlari sekin, ko'p vaqt va resurs talab qiluvchi tizim sifatida o'zini oqlamayapti. Audit jarayonlarini raqamlashtirish — bu audit sifatini oshirish, firibgarlik va moliyaviy xatolarni erta aniqlash, shuningdek, inson omiliga bog'liq risklarni kamaytirishga xizmat qiluvchi strategik zaruriyatdir. Ammo bu yo'nalishda qator texnik, metodik va huquqiy muammolar mavjud.

ADABIYOTLAR SHARHI

Karimovning fikricha, bank tizimida raqamli audit joriy etilishi moliyaviy shaffoflikni ta'minlovchi asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi [4]. U o'zining "Moliyaviy nazorat va auditning yangi texnologik bosqichi" asarida auditni avtomatlashtirish inson omiliga bog'liq xatoliklarni kamaytirishi, audit jarayonini tezlashtirishi va regulyatorlar bilan axborot almashinuvida aniqlik keltirishini qayd etadi. Biroq, muallif texnologik transformatsiya faqat texnik yangilanish emas, balki auditorlarning fikrlash modelini o'zgartirishni ham talab qilishini alohida ta'kidlaydi.

KPMG ekspertlarining fikricha, raqamli audit konsepsiyasi bank sektorida xatoliklarni aniqlashdan ko‘ra, ularning oldini olishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak [2]. “The future of audit in a digital world” nomli tahliliy hisobotda ular sun‘iy intellekt asosida ishlovchi monitoring tizimlarining bankdagi operatsion xavflarni real vaqt rejimida aniqlash imkoniyatiga ega ekanligini ta’kidlaydi. Biroq, bu tizimlar noto‘g‘ri konfiguratsiya yoki noto‘liq ma’lumotlar bilan ishlasa, teskari samara berishi mumkinligiga ham ogohlantiradi.

PwC hisobotida raqamli audit tizimlari auditchi ishining tubdan o‘zgarishini anglatadi. Jumladan, “Digital auditing and AI in risk control” nomli manbada insoniy tahlil va sun‘iy intellekt natijalari o‘rtasida muvozanat saqlanishi lozimligi, har qanday algoritmgaga insoniy nazorat zarurligi ta’kidlangan [3]. PwC ekspertlarining fikricha, texnologiyalar auditor ishini to‘ldiradi, ammo uni to‘liq almashtira olmaydi.

Deloitte mutaxassislarining fikricha, avtomatlashtirilgan audit tizimlari banklar uchun transformatsion imkoniyat bo‘lishi bilan birga, muvofiqlik xavfini ham oshiradi. “Automated auditing systems: Risks and benefits” nomli sharhda ularning fikricha, real vaqtli audit platformalari noto‘g‘ri sozlanadigan bo‘lsa, noto‘g‘ri ogohlantirishlar yoki xulosa chiqarishga olib keladi. Shu bois, har qanday raqamli audit dasturining joriy etilishi oldidan sinovdan o‘tkazilishi va huquqiy asoslari puxta bo‘lishi lozim [7].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Audit tizimini raqamlashtirish, ya’ni RAI (Raqamli Audit Infratuzilmasi) yaratish deganda moliyaviy operatsiyalar ustidan avtomatlashtirilgan nazorat, real vaqt rejimidagi monitoring va sun‘iy intellekt yordamida nojo‘ya harakatlarni aniqlash tushuniladi. Ammo bu tizimni O‘zbekiston bank sektorida to‘laqonli joriy etish jarayonida bir nechta muammolar yuzaga chiqmoqda.

Birinchi muammo — IT-infratuzilmaning yetarli darajada tayyor emasligi. Ko‘plab tijorat banklari auditorlik hisobotlarini hali ham Excel, Word kabi dasturlar yordamida tayyorlamoqda. Ularning axborot tizimlari uzluksiz integratsiyaga tayyor emas, bazalar orasida ma’lumotlar zanjiri yo‘q. Bu esa raqamli audit tizimlarini joriy etishda texnik to‘siqlarni yuzaga keltiradi. Buning ustiga, ayrim banklarda audit bo‘limlari IT xodimlaridan mustaqil bo‘lib ishlaydi, bu esa tizimlar o‘rtasidagi integratsiyani murakkablashtiradi.

Ikkinchi muammo — inson kapitalining raqamli ko‘nikmalarga tayyor emasligi. An’anaviy auditorlar asosan hujjatlarni tekshirish, qo‘lda hisob-kitob qilish, tahliliy jadval tuzishga o‘rgangan. Raqamli tizimlarda esa ular ma’lumotlar bazasiga ulanish, SQL so‘rovlar tuzish, ma’lumotlar tahlili vositalaridan (Power BI, ACL, Tableau) foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi lozim. Ayni vaqtda banklar bu yo‘nalishda muntazam qayta tayyorlash va sertifikatlash tizimini joriy qilmagan.

Uchinchi muammo — huquqiy va metodik vakuum. Hozirgi me’yoriy hujjatlar raqamli auditni aniq belgilamaydi. Masalan, audit dalillari elektron shaklda saqlanishi mumkinmi? Blokcheyn asosidagi moliyaviy tranzaksiyalar qanday hujjat sifatida e’tirof etiladi? Auditning avtomatik xulosalari qonuniy kuchga ega bo‘ladimi? Bu kabi savollar hal etilmas ekan, raqamli audit tizimlari keng joriy etilmaydi.

To‘rtinchi muammo — ma’lumotlar xavfsizligi va maxfiylik masalasi. Avtomatik monitoring tizimlari ko‘p hollarda ichki tarmoqqa ulanish, keng ruxsat darajasini talab qiladi. Bu esa bank ichidagi axborotlarining suiste’mol qilinish xavfini oshiradi. Shu sababli ko‘plab banklar audit tizimlarini to‘liq raqamlashtirishda ehtiyotkorlik bilan yondashmoqda. Xususan, shaxsiy ma’lumotlar himoyasi to‘g‘risidagi qonun, moliyaviy axborotning maxfiyligi haqida xalqaro talablar (masalan, GDPR) ham inobatga olinishi zarur.

Beshinchi muammo — audit texnologiyalarining narxi va texnik xizmat ko‘rsatish muammolari. Dasturiy yechimlar (masalan, CaseWare IDEA, TeamMate, Galvanize) narxi yuqori bo‘lib, ularning texnik xizmat ko‘rsatish, yangilanish, integratsiya qilish ishlari katta byudjet va IT mutaxassislarini talab etadi. Ko‘plab banklar bunday sarmoyani birinchi navbatda marketing yoki kredit xizmatlariga yo‘naltirmoqda, audit esa orqa fonda qolmoqda.

NATIJALAR

Ta’kidlash lozimki:

➤ O‘zbekiston bank tizimida audit jarayonlarini raqamlashtirish borasida qator tashabbuslar ilgari surilayotgan bo‘lsa-da, ularni amalga oshirishda tizimli muammolar mavjudligi aniqlanmoqda. Xususan, texnik infratuzilma yetarli darajada modernizatsiya qilinmagan banklarda avtomatik monitoring tizimlari joriy etilmayapti.

➤ Auditor xodimlarning raqamli savodxonligi pastligi, ularda zamonaviy ma’lumotlar tahlili vositalaridan (masalan, ACL, IDEA, Power BI) foydalanish

ko‘nikmalarining yo‘qligi raqamli audit sifati va ishonchliligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

➤ Auditning raqamli platformalar asosida yuritilishi bilan bog‘liq me’yoriy-huquqiy bo‘shliqlar mavjud. Jumladan, elektron audit dalillarining yuridik kuchi, blokcheyn asosidagi operatsiyalarni tekshirish usullari va sun’iy intellekt yordamida tuzilgan audit xulosalarining qonuniy maqomi hali aniqlashtirilmagan.

➤ Raqamli audit vositalarining joriy etilishi axborot xavfsizligi va ma’lumotlar maxfiyligiga qo‘yiladigan talablarni keskin oshiradi. Banklar ushbu xavflarni boshqarish uchun yetarli darajada texnik va tashkiliy choralar ko‘rmayapti.

XULOSA VA MUNOZARA

Raqamli audit — bu bank sektorining ishonchliligi va shaffofligini ta’minlovchi zamonaviy vositadir. Uni joriy qilish orqali inson xatosi va manipulyatsiyalarning oldi olinadi, moliyaviy holat real vaqt rejimida tahlil qilinadi, shuningdek regulyatorlar bilan o‘zaro axborot almashinuvi soddalashadi. Biroq bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun texnik infratuzilmani modernizatsiya qilish, auditorlarni raqamli ko‘nikmalar bilan qayta tayyorlash, qonunchilik bazasini moslashtirish va axborot xavfsizligi kafolatlarini kuchaytirish talab etiladi.

Kelajakda O‘zbekiston bank tizimida audit faoliyati sun’iy intellekt, avtomatik tizimlar va raqamli texnologiyalar asosida faol ishlasa, bu nafaqat samaradorlik, balki investorlar va xalqaro moliyaviy institutlar oldidagi ishonch darajasini ham oshiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki – Bank tizimida raqamlashtirish strategiyasi, 2022.
2. KPMG. The future of audit in a digital world. – 2021.
3. Umurzak, C., Marjona, E., Jonibek, I., & Azamat, A. (2023). Moliyaviy hisobotni aks ettirishda tovar moddiy zaxiralar hisobi dolzarbligi". Uchinchi renessansda ilmiy-amaliy tadqiqotlarning dolzarb muammolari" mavzusidagi onlayn konferensiyasi, 2(10), 64-66.
4. Temirov, A., Reypnazarov, E., Khujamatova, S., & Isakov, A. (2022). Integration of smart grid systems and geoinformation technologies: challenges and

opportunities. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(9), 326-335.

5. Isakov, A. F., & Artikov, A. A. (2020). Improved process control system of flotation of potash ores. Am J Appl Sci, 2, 132-135.

6. Nasirova, S. N., Artikov, A., & Isakov, A. F. (2019). Computer simulation of the flotation process taking into account the hydrodynamic structure of interaction flows. Central Asian Problems of Modern Science and Education, 4(2), 555-565.

7. Dostonbek Bahodir O‘G‘I Eshpulatov (2022). O‘ZBEKISTON AGROSANOAT MAJMUASIDA INNOVATSIYALARNI JORIY QILISH HOLATINI BAHOLASH. Academic research in educational sciences, TSAU (Conference), 16-32.

8. Абдувохидов, А., Эшпўлатов, Д., Нурмухаммедова, М., & Қаршибоев, О. (2022). Инновацион иқтисодиётда импорт ўрнини босувчи саноат ишлаб чиқаришларни ташкил этиш масалалари. Iqtisodiyot va ta’lim, 23(6), 23-33.